

TÜRK İNANÇ VE GELENEKLERİNDE "ZİFAF"

Hasan KOKSAL*

Her folklor olayı, muayyen bir zaman ve mekân dahilinde, hayat şartları muayyen bir halk zümresinin psiko-sosyal bir davranışından ibarettir. Bu davranış bazen fonksiyonel manasını korur, bazen de kaybeder ve gelenekleşerek halk hafıza ve alışkanlıklarında yaşamaya devam eder.

Biz, bu yazımızda yurdumuzun belli bölgelerinde gelenek halinde yaşayan ve evlenme âdetlerinin son halkasını teşkil eden "Zıfaf Gecesi" ile ilgili ritler ve pratikler üzerinde durmak istiyoruz.

Gerek erkek, gerekse kızın neş'e ile korkuyu bir arada yaşadığı an olan "zıfaf, geleneklerin daha canlı yaşadığı, nisbeten kapalı ve küçük yerleşim birimlerinde fonksiyonel olarak yaşamaktadır.

Bilindiği gibi modern psikoloji, olayları ahlâkî açıdan değerlendirmez ve "şu iyidir, şu kötüdür" demez. Ancak "şu normaldir şu değildir" der. Biz de geleneklerimizin iyi ve kötü yanları üzerinde durmayı, düne göre normal, bugün için anormal olan bazı noktalar üzerinde durmaya çalışacağız.

Psikolojik ve fizyolojik olarak açığa çıkan o andaki heyecan, çiftlerin zor bir sınav geçirmelerine sebep olmaktadır. Buna bağlı olarak her sıkılganlık heyecanı, heyecan korkuyu, korku da bunalımı doğurmaktadır.

Bu korku hali, çiftlerden erkekte daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Başarılı olup-olmama korkusu bazı erkeklerde kriz halini almakta ve bitkinlik, terleme, hareketsizlik gibi fizyolojik tezahürler ortaya çıkmaktadır. Hele görmeden evlenen veya birbirlerini tanımadan evlenen çiftlerde sıkılganlık ve buna bağlı olarak heyecan hali daha ileri düzeyde olmaktadır.

Biz "Gerdek Gecesi" uygulanan ritler ve pratikleri sırasıyla tanıtmaya çalışırken kesin bir yargıya kaçmadan yaşanmış ve yaşanmakta olan değerlerden "öz edeceğiz.

Dinî nikâh kıyma işlemi, Anadolu'da bazı bölgelerde gelin evden çıkarken, bazı bölgelerde de gelin, güvey evine girdikten sonra ve gerdeğe girmeden önce yapılır.¹ Her iki halde de, tarafların temsilcileri ve şahitlerinden başka kimse

* Yard. Doç. Dr., E. Ü. Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi.

1 Geniş bilgi için bakınız: Hamit Çİne "Eski Dügünler", **Burdur'dan Damlalar, Folklor (Halkbilim)**, Uyan Matbaası, İzmir 1989. s.44; Zafer İlbars, "İspatırın Köyünde Evlenme Adetleri ve Değişmeler", G.Ü. **Gazi Eğitim Fakültesi Der.** 1988, CİH:4, sayı:1, sayfa:216; Şeref Boyraz "Tat Köyü ve Çevresinin Dügün Adetleri", **Erciyes, Mayıs 1991, Yıl: 14**, sayı: 161, sayfa:30; Adnan İnce "Avanos'ta Eski Dügünler", Erciyes Üniversitesi Yay. No:14, S.290; Nerni'nin Erdentuğ, "Türkiye'nin Karadeniz Bölgesinde Evlenme Göreneklere ve Törenleri III", **Antropoloji Dergisi**, DTCF.Yayımları, 1971-1972, sayı:6, s.11; Meltem Emine Cingöz, "Şükranırd (Eskişehir) Evlenme Adetleri", **Türk Halk Kültüründen Derlemeler**, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geüştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1992,

burada bulunamaz. Bu işlem, evliliği teyit eden dînî rittir. Güveyin bağlanmaması, yani büyülenmemesi için nikâh kınıyımında kötü niyelli kişilerin, grubun arasına girmemesine dikkat etmek gerekir. Zira kıskançlık ve düşmanlık gibi sebeplerle güveye büyü yapabilirler.²

İşle bu endişe ve korku hali, aslında iktidarsız olan erkeği daha da pasifize etmekte ve kendi kendini suçluluk psikozuna itmektedir.

Gerdeğe girmek üzere olan damadın yumruklanarak içeri gönderilmesi. Anadolu'da çok yaygın bir pratiktir.³ Her ne kadar güveyin heyecanı yatışsın diye böyle bir yola gidiliyorsa da, yumruk yememek için mücadele eden, hatta kaçarken düşen ve yediği yumruklarla ağlamaklı hale gelen güvey adayları da az değildir. Bazan bu yumrukların sırta değil de başa geldiği anlar da olmaktadır. Zira güvey iyi içeri vermeye gelen grubun arasında camiden gelenler olduğu gibi içki masasından kalkıp gelenler de mevcuttur.

Bazı bölgelerimizde bu yumruklama pratiği oldukça hafif bir şekilde uygulanmakta ve "... haydi Allah işini rast getirsin, hayırlı çocukların olsun, başa kadar gönen, oğlun ile uşağın ile bir koyak baba ol" gibi dualar edilir.⁴ Bu dualarda ritüel beklentiler açıktır. Nitekim geline başı bütün bir kadın iki rekal namaz kıldırır ve güveyi içeri girince gelinin önüne siper olur ve güveyi iki rekal

S.12; Seyhan Aksoy. **Rize Yöresi Halk Edebiyatı ve Folkloru**, E.Ü. Ede. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, İzmir 1991, s.290; Deniz Duran, **Ayvahık Yöresi Folkloru ve Halk Edebiyatı**. E.Ü. Ede. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, İzmir 1993, s.42; Dilek Sağın, **Aydın İli Çine İlçesi Folklor ve Halk Edebiyatı**. E.Ü. Ede.Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, İzmir 1992, s.134; Reyhan Yaşar, **Ovacık (Çankırı) Yöresi Folklor ve Halk Edebiyatı Örnekleri..** E.Ü. Ede.Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, İzmir 1993. s.94.

2 Osman İlker, **Aşağı Maden ve Aşağı Madenliler (Artvin)**, Ankara 1992, C.I, s.274 (Nikâh ahında bir kilidi kitlemek, bir bıçağın ağzını yummak, bir ipliği düğümlemek gibi hareketler yaparak "Ben Ahmet'i böyle bağladım" demekle güvey bağlanmış olur. Çözerken de "Ben Ahmet'i böyle açıyorum" demek yeterlidir. İktidarsız erkeklerin mutlaka bağlı olduklarına inandıkları ve çeşitli muskacılara para kaptırdıkları bir gerçektir).

3 Şeref Boyraz. İsmail Hakkı Acar. **Zara Folkloru**. Sivas 1975, sayfa:92; Aysel Kaymaz. **Orhaneli Yöresi Halk Edebiyatı ve Folkloru**, E.Ü. Ecl.Fak.Türk Dili ve Ed.Böl.Bitirme Tezi, izmir 1992, sayla: 144; Hamit Çine, **Burdur'dan Damlalar**, İzmir 1989, sayfa:46; Haşini Tümer, **Uşak Tarihi**. İstanbul 1971, sayfa:254; Yrd.Doç.Dr. Adnan İnce, Hülya Taş, "Erzurum'da Evlenme ve Düğün Adetleri", **Türk Halk Kültüründen Derlemeler**, Ankara 1992, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları No: 170, say: 181; Bekir Başoğlu. "Boyabat ve Çevresi Düğünleri", Sivas **Folkloru**, Aralık 1976, sayı:47, sayfa: 17; Deniz Duran. **Ayvahık Yöresi Folkloru ve Halk Edebiyatı**, E.Ü. Ed.Fak. Türk Dili ve Ed.Bölümü Bitirme Tezi, izmir 1993, s.42; Köksal Gedik, "Bayburt'a Ait Örf ve Adetler", **Türk Folkloru**. Nisan 1984, Yıl:5. Sayı:87, sayfa:28; Sait Uğur, **İçel Folkloru II**, Ankara 1994. sayfa:19; Sabri Özcan San. **Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağzı**, Kültür Bakanlığı Yay. 1212, Ankara 1990, sayfa:99; Mavlül ÜgiÜmez. **Afyon Belediyesi Bülteni**, Yıl:S, sayı:28, 1992, sayfa:29; Zümrüt Abut, "'Sivas'ta Düğün Adetleri-3", **Folklor**. 1671. yıl:2, sayı: 19-22, sayfa:74; Meltem Emine Cingöz, a.g.e.; Mahmut İslamoğlu "Kıbrıs Türklerinde Çeyiz. Yazma", **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, Ankara 1987, sayfa: 189-190.

4 Sait Uğur, a.g.e.

namaz kılincaya kadar orada kalır; namazını bitiren güveyiye "gelini sana, seni Allah'a ismarladım" diyerek odadan çıkar. Buna "elleştirme" adı verilir.⁵

Eskişehir ve çevresinde, yumruk yememek için merdivenlerden koşarak çıkan güveyinin arkasından arkadaşları koşarlar. Yukarı çıkan güveyi, bağlı olan kapıyı itekliyerek açar, su dolu tası vurup devirir.⁶ Bu, kötülüklerin yok olması için uygulanan rittir.

Artvin ve çevresinde "Ambara verme" diye de adlandırılan gerdeğe verme anında, güvey, kendisini ayakta bekleyen geline yaklaşır ve bahşiş vererek duvağım açar. Bu arada çiftler birbirlerinin ayağına basmaya çalışırlar.⁷ Bu pratikte kim kimin ayağına önce basarsa evlilik boyunca onun sözünün geçeceği inancı hâkimdir.

Gerdek gecesinin sonucu olumlu ise, güveyi tarafından tüfekte İlân edilir. Olumsuz ise, buna "al basması (damadın sıkılması, mahcup olması)" denir. Bunun telafisi için gelin, üstündeki "al" ı ıslatır, suyunu bir bardağa sıkarak ve güveyiye içirir.⁸

Eskiden güveyi, kendini müstakbel hanımına otoriter bir koca olarak tanıtmayı için canlı bir kediyi yada tavuğu, gelinin gözleri önünde bacağından tutarak ayırmış.⁹ Ancak, günümüzde bu tür uygulamaların mevcut olduğunu duymadık ve tanık olmadık.

Düğünlerde güveyiye oranla geline dönük pratikler oldukça çeşitlilik ve renklilik arzeder. Gelin, odasına götürülürken önce Önüne koyulan küçük bir ibrikteki suyu, işi rast gitmesi için sağ ayağı ile döker. Ardından, koyun gibi yumuşak huylu olsun diye pöstekeye, sağlıklı olması için bir tepsiyeye bastırılır. Koltuklarına, bereket getirmesi için Kuran, işsever olması için de süpürge tutuşturulur. Son olarak sokaklarda gezmemesi, evinde oturması, evinin kadını olması, çok konuşmaması ve aklını başına toplaması için de başını bacanın kütüne hafifçe vurur gibi değdirirler.¹⁰ Eskişehir yöresinde gelinin koltuğu altına tutuşturulan ve "koltuk ekmeği" veya "gelin ekmeği" denilen ekmek, daha sonra dişi sızlamasın diye herkese dağıtılır.¹¹ Bunların yanı sıra gelin odanın kapısını üç kere yalar, bir kaşığı arkaya doğru fırlatır; kaşığın açık ya da kapalı düşmesine göre yorumda bulunulur: Kaşık kapalı düşüyse gelin eve kapanacak, açık düşüyse gelinin nasibi açık olacaktır.¹² Sivas ve çevresinde gelin attan inip kapıya yaklaşırken, ayakları yansın da evinden dışarıya çıkmasın diye dışarıya

5 Adnan İnce, a.g.m.; Hülya Taş, a.g.m.

6 Meltem Emine Cingöz, a.g.m.

7 Osman İlker a.g.m.; İsmail Hakkı Acar. "Dünür Gitme ve Gelin Gcürme Üzerine Çeşitli İnanırlar" Sivas **Folkloru**. Şubat 1974. sayı: 13, sayfa:5.

8 Hümit Çine, "Burdur'dan Damlalar", **Folklor (Halkbilim)**, İzmir 1989, sayfa:46.

9 Belgin Karabulut, **Babadag (Sarayköy) Yöresi Halk Edebiyatı ve Folkloru**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi. İzmir 1993, s.56-57.

10 Nunan Kartal. "Kocacık (Makedonya)'ta Düğün Gelenekleri ve Anadolu'daki İzleri" **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, Ankara 1987, s.216.

11 Meltem Emine Cingöz, a.g.m.

12 Aynı yer.

kızgın bir demir atar, sonra geline bir ağaç kaşık kırdırırlar. Eşikten içeri girerken de üst eşiğe, tatlılık getirsin diye geline bal veya şerbet sürdürürler.¹³

Gelin odasına çıkınca kucağına erkek çocuk verilir. Bundaki beklenti, doğacak çocuğun oğlan olmasıdır.¹⁴

Artvin yöresinde, gelin, ellerini üç defa kapı eşiğine vurduktan sonra, kaynanasının ayak altına koyduğu küp, kaşık veya bardağı basarak kırar¹⁵.

Yozgat ve çevresinde, gelin, aynı eve inmiş ise kaynanasının evde sözünün geçerli olacağıın işareti maksadıyla kaynanasının ayakları arasında geçer. Uğursuzlukların yok olması için de bir testi veya çömlek kırılarak gelin kız eve alınır.¹⁶

İçel yöresinde gelin, oğlan evinin önüne geldiği zaman yemek kazanının etrafını üç kere dolaştırılır.¹⁷

Kars'ın Dikme köyünde gelin oğlan evine indirilirken eşğin önüne ters çevrilmiş bir kazan ve kazanın üzerine de bir çay bardağı koyulur. Gelin, yeni evinin eşğinden içeri girmeden bu bardağa basar ve onu kırar. Böylece uğursuzlukları dışarda bırakmış, yeni evine uğur ve bereket getirmiş olur¹⁸.

Bu ritlerin temelinde, bereket, kısmet ve zürriyet temini yattığı gibi, koruyucu iyelerin sempatisini kazanma, kötü ruhlardan korunma saklıdır.

Bunların uygulanması, kişi ve toplum açısından bir rahatlamayı gerektirdiği açıktır. En azından maddî ve manevî bir zarar söz konusu değildir. Ancak, asıl konumuz olan zıfâf gecesi sonrası "Çarşaf beklentisi!", yüzlerin kızarmasına ve bazı birlikteliklerin başlarken bozulmasına; hatta taraflar arasında büyük düşmanlıklara yolaçmaktadır.

Bazı kız bünyelerinin, bekâret yapısından, bir yaradılış kusuru olarak mahrum olabilecekleri düşünülmeden, bekâret kanı görülmeyen bir kızın zıfâf gecesi saba]» babasının evine iade edilmesi, hatta teşhir edilerek dilden dile anlatılması kadar acı bir gerçek olur mu?

Şimdi bu geleneğin Türk toplu haklarındaki yaşayış şekline bir göz atalım:

Gerdek gecesi, Türkmen oymaklarında genellikle iki yenge kız evinden, iki yenge de oğlan evinden görev yapmakta ve gerdek sabahı gelinle güveyiyi

13 Şeref Boyraz, a.g.m.

14 Bekir Başoğlu, "Boyabat ve Çevresi Düğünleri" Sivas **Folkloru**, Aralık 1976, sayı:47. sayfa:14-17; Ramazan Vural, **Göhlisar İlçesi Halk Edebiyatı ve Folkloru Örnekleri**, E.Ü. Ed.Fak. Türk Dili ve Ed. Bölümü Bitirme Tezi, İzmir 1987, sayfa:77; Pınar Aydemir. **Sarıkeçili Yörüklerinin Halk Edebiyatı ve Folkloru**, E.Ü. Ed.Fak. Türk Dili ve Ed. Bölümü Bitirme Tezi, İzmir 1992. sayfa:48-49; Ayfeti Güngör, **Denizli-Acipayam Yöresi Halk Edebiyatı ve Folkloru**, E.Ü. Ed.Fak. Bitirme Tezi, İzmir 1991, sayfa:152-153.

15 Sevgi Şenol Pehlivan, **Artvin-Ardanuç Ağzından Derlemeler**, Bursa 1993- s. 201.

16 **Yüzgat Katalogu 1991**, Ciltli, Yozgat Kültür ve Dayanışma Derneği, İstanbul 1992, sayfa:440.

17 Sait Uğur, a.g.m.

18 Yaşar Kalafat, "Eski Türk İnançlarının Kars Yöresindeki İzleri", **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri**. Ankara 1992. Sayfa:160.

çimdirmeye görevini üstlenmekte iken, şehirleşmeye doğru gittikçe bu sayı bire inmiştir.

Gerdek sabahı obanın-mahallenin bütün kadınları gelinin kanlı çarşafını görmeye gelir ve çarşafa para atarlar. Bu paraya, "subha" adı verilir. Ziyaretçi kadınlar, gelinin çarşafını gördükten sonra, ellerine birer sopa alıp, damadı arar bulur ve dövmeye başlarlar. Güvey, geline sığınmak suretiyle dayaktan kurtulur.¹⁹

Uşak ve çevresinde, gerdek gecesi sabahı, evin büyük hanımına yatak çarşafındaki bekâret kanı lekesi gösterilir. Kız evine de müjdecî gönderilir. Bu haberi alan kız evi, ahlakî bir sınav vermenin, oğlan evi de geçmişi mazbut bir geline kavuşmanın kıvancını yaşarlar.²⁰

Orhaneli yöresinde, pazartesi sabahı güvey, camdan dışarı silahla bir-iki el aleş eder. Bu, "gelin kızıoğlan kız çıktı" anlamındadır. Güvey, sabah namazına arkadaşları ile gider ve namazdan sonra bütün cemaatin elini öper. Sonra eve gelir ve büyüklerin elini öper.²¹

Şükranlı (Eskişehir)'da, kızın temiz çıkması halinde yenge erkenden kız evine müjdeyle birlikte çarşafı da götürür ve bahşisini alır.²² Aynı pratiği Yozgat²³, Van²⁴, Afyon²⁵, Sivas²⁶, Erzurum²⁷ yörelerinde de görüyoruz.

Bazı yörelerde güveyi gerdeğe girdikten sonra yenge ve oğlan tarafı yakınları, bekâret sonucunu almadan ayrılmazlar. Bu haber iletme değişik şekillerde uygulanmaktadır. Ya güveyi silah atarak durumu bekleyenlere bildirir, sağdıç gidip kız tarafını haberdar eder, ya kapıda bekleyen yenge tarafından çarşaf kız evine ulaştırılır²⁸, ya da çarşaf dışarı verilince silahlar atılır ve okuyucu, kız evine müjdecî giderek bahşiş alır.²⁹

Sivas çevresinde, kızın yengeleri ya da köyün yaşlı kadınları çarşafı alıp bir siniye koyarlar ve ilahiler okuyarak kapı kapı dolaşırlar. Her gidilen kapıdan sini üstüne bir armağan bırakılır.³⁰ Yıldızeli ve Şarkışla çevresinde, güvey çarşafın içine hediye koyar ve dışarda bekleyen sağdıç ve karısına verir.³¹

19 Uğur Barlas, "Gaziantep Kenl Kültürünün Oluşmasında Fırat Yöresi Türkmen Oymaklarını» Etkisi", **Fırat Havzası II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu Bildirileri**, Fırat Üniversitesi, Elazığ 1988, s.39-50.

20 Haşim Tümer, **Uşak Tarihi**, İstanbul 1971, sayfa:254.

21 Aysel Kaymaz, **Orhaneli Yöresi Halk Edebiyatı ve Folkloru**, E.Ü.Ed.Fak. Türk Dili ve Ed. Bölümü Bitirme Tezi, İzmir 1992, sayfa:145.

22 Meltem Emine Cingöz, a.g.m., sayfa: 19.

23 **Yozgat Katoloğu 1991**, Cilt:II, İstanbul 1992, sayfa:440.

24 Ragıp Memişoğlu, a.g.m., s.27.

25 Mevlül Üyülmuez, a.g.m.

26 Cafer Aşıtepe, "Hafik'in Hacıali Köyünde **Düğün Adetleri**", **Sivas Folkloru**, Temmuz 1974, Sayı:1 8, sayfa: 14.

27 Hülya Taş, a.g.m.

28 Yaşar Aleşsoy, **Yaren Diyarı Bizim Çankırı**, Ankara 1988, sayfa:79; İsmail Hakkı Acar, **Zara Folkloru**, Sivas 1975, sayfa:92; Meltem Emine Cingöz, a.g.m.

29 Adnan İnce, a.g.m.

30 Zümrüt Abut, "Sivas'da Düğün Adetleri-3", **Folklor Yü:2**, sayı:19-22, 1971, sayfa 74.

31 Şeref Boyraz, a.g.m.

İstanbul ve Marmaris çevresinde, güvey sabahleyin yastık allına yenge hanım için bahşış bırakır.³²

Kıbrıs'ta, gerdek gecesi sabahında güveyinin geline kıymetli bir mücevher armağan etmesi âdeti vardır. Cuma gününe "paça günü" adı verilir. Oğlan ailesi gelini cuma günü kuşatır. Bu günde ailenin yakınlarına "çarşaf gösterme" âdeti vardır. Kız temiz çıkmazsa kuşatma olmadığı gibi evlilik te bozulur."

Ahıska Türkleri'nde eskiden ilk gece güvey geline yaklaşmaz ve o geceyi sohbet ederek geçirirler. Ertesi gün yenge, gelinin "yüz ağluğunun şahitliğini" eder ve baba evine durumu bildirir.³⁴

Kerkük Türkleri'nde de gelinin bekâret sembolü olan ve adına "yüz aklığı" denilen kanlı bezin yenge tarafından gösterilmesi önemli bir gelenektir.³⁵

Azerbaycan Türkleri'nde herhangi bir nahoş duruma meydan vermemek için, düğünden iki üç gün önce kız, bir bayan mütehasşis doktora götürülerek bakire kağıdı alınır.³⁰

"Yüz aklığı" diye de adlandırılan "çarşaf gösterme" geleneğı bazı bölgelerde yoktur. Mesela Artvin'e bağı Aşağı Maden köyünde (Hod'da) bekâret veya kız olup olmadığı akla bile gelmez. Böyle bir düşünceyi de saçma bulurlar. Kızların evleninceye kadar kesinlikle kendilerini korudukları inancı hâkimdir.³⁷

Sonuç olarak diyebiliriz ki, dün olduğu gibi bugün de yaşanan ahlâki telakkilerimize göre bekâret, bir Türk kızının şerefi, serveti ve namusunun bizzat kendisidir.

Tıp ilminin yaygın olmadığı dönemlerde bekâretin ispatı için "çarşaf gösterme" geleneğı, bir zaruret; hatta kızları, hain ithamlardan kurtarmak, üzücü akıbetleri önlemek ve kötü şüpheleri yok etmek için bir yol olarak düşünülebilir.

Ancak, kaş yapayım derken göz çıkarıldığı da bir gerçektir. Toplulukta bir kısım zan çocuklarının olmaması için, eski Türk ve Müslüman hayatında yer alan bu tür geleneklerin son bulması, kanaatimizce iyi olacaktır.

Zıfâf gecesi, "kapıda birilerinin bekleme korkusu" çiftler üzerinde aşın heyecan ve korku yaratmakta ve bir takımı olumsuzluklara yol açmaktadır. Bu sebeple aklın klavuzluğunda, insan benliğini rencide edici geleneklerden vazgeçilmesi gerektiğı kanaatini taşıyoruz.

32 İ. Giindağ fiayağlı. Ersu Pekin, Eski İstanbul'da Gündelik Hayat. İstanbul Bilyükşehr Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayını, Yay. No:7. İstanbul 1992. Sayfa:21; Şule Uysal, Marmaris Yöresi Halk Edebiyatı ve Folkloru, E.Ü. Ed. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı UitrmoTezi, İzmir 1993, sayfa 108.

33 Mahmut İslümoğlı, "Kıbrıs Türkleri'nde Çeyiz Yazma", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Ankara 1987, Sayla 189-190.

34 Asit Hacılı-Habib H. İdrîsi, "Ahıska Tiirkleri'nin örf ve Adetleri". Millî Folklor, Ankara 1993. Cilt 3, Yıl 5, Sayı 18, Sayfa 27.

35 Suphî Saatçi, "Kerkük Düğün Geleneğı". III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Ankara 1987, sayfa 319-328.

36 Hüseyin Ali SadruleşrafL Dokuzeylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi.

37 Osman İlker, Aşağı Maden ve Aşağı Madeniler, Ankara 1992, Cilt I. Sayla 276.

YUNUS EMRE VE MAGTUMGULI

Gurbandurđı GELDİYEV*

Yunus Emre ve Magtımuguli diyerek konuyu belirlememiz rastlantı değildir. Edebi mirası ilim temelinde öğrenmek için, bunun zarufı olduğunu düşünüyöruz. Çünkü bu iki şâiri birleştiren numüneler, kaynaklar, edebi tesirler, edebi tarzlar, psikoloji dünyaya bakış, ahlâk, gelenek gibi meseleler aynı milli kaynaktan beslenmiştir. Yalnız edebiyat için değil, gençlerimize sağlam bir gelecek için de bu konu son derece Önemlidir.

Yunus Emre kim? Onun kim olduğunu, şairliğini, ömründe eline kitap almamış olsa da Türkiye'de yaşayan herkesin bildiği bir şâir. Şiirleri yüzyıllardır ilâhiler şeklinde söylenip gelen bir veli.

Magtımuguli kim? Macar âlimi A. Vambery "Orta Asya'ya Seyahat" adlı kitabında Magtımuguli'nin şiirlerinin halk üzerindeki tesirinden bahsetmiş "Türkmenler, şâirin şiirlerine "Kur'an" dan sonra birinci mukaddes kitap nazarıyla bakıyorlar" demiştir¹.

Meşhur şarkşinas Prof. Dr. Y. E. Bertels, şâirin yaratıcılığını "Cemşid'in kadehi" ne benzeterek Magtımuguli'nin halk üzerindeki nüfuzu ve eserlerinin kıymeti hakkında şöyle yazıyor:

"Türkmen halkı bunca şâirler türetti ama bunlar arasında söz üstadı, eşi benzeri olmayan büyük Magtımuguli birinci sırada gelir. Magtımuguli Türkmen'in kıymetli taşlarından biri olup, zamanımızda, bir yüzüğün taşında göz kamaştırıcı ışığıyla parıldıyor².

Asrımızın meşhur yazarlarından Cengiz Aytmatov da Magtımuguli hakkında şunları söylüyor: "Ben "bizim Magtımuguli" diyorum. Türkmen edebiyatının muhteşem ışığı, bize de komşu kardeş halklara da nürünü saçmaktadır. Bu sebeple onsekizinci asır Türkistan'da Magtımuguli'nin asrıdır diyebiliriz."³

Bunlar çeşitli devirlerde yaşayan başka milletlerin temsilcilerinin Magtımuguli'nin yaratıcılığına verdiği değeri göstermek için seçilen örneklerdir. Türkmenlerin, büyük dâhiye saygısı hakkında çok şey söylenebilir. Ancak O'na evliya rütbesinin verilmesi, eserlerinin adaletin ölçüsü gibi değerlendirilmesi, duyulan saygıyı ifade etmek için yeterlidir. Münâkaşalarda "Magtımuguli böyle diyor" dedikten sonra, herhangi bir görüş kesinlik kazanır. Geçmişte de böyle olmuştur. Şimdi de: Ben inanıyorum ki gelecekte de böyle olacaktır. Çünkü O, geçmişin de geleceğin de büyük dahisidir.

* Prof. Dr., 18 Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 A.Varnbery, Puteşestviyc Po Sredney Azii. Sab. 1865, s.158.

2 Magtımuguli - Z50 Aşaabat İlim, 1989, s.365-366.

3a.g.e.,s.105.

Böyle yüksek bir şahsiyetin oluşmasında dünya edebiyatının altın sayfalarına katılan yaratıcılığının olgunlaşmasında babası, devrinin meşhur alimi ve şairi Dövlätmämme't Azadının ayrı bir rolü vardır. Magtımğulı babasının elinde okuyup, onun şahsi terbiyesini almıştır. Magümğulı'nın Şairliğinin kaynağı Azadın gazelanından ayrıca'da "Yağzı Azat" "Behiştııama" eserlerinden geliyor. Bu sözü edilen poenüerin ideal yönleri ustalık vakaların gelişmesi de umumi doğu edebiyatının orta çağ Türkmen edebiyatının düsturlarına yani Nizami'nin, Firdevsi'nin, Sadi'nin, Nevai'nin, Bayramhan'ın bunlar yanında Hoca Ahmet Yesevî'nin Yunus Emre'nin örneklerine uymuştur. Sözümeüzün inandırıcı olmasını sağlamak için bir örnek verelim. Dövlät Memet Azadı muhteşem "Vagziyazad" şiirinin bir bölümünde çocuğun anne ve babasına karşı kırk vazifesinden bahsediyor. O'na göre bu kırk görevin kırkı da Tanrı'nın hakkıdır, Anne ve babasının gönlünü ve rızasını alan, herkes için faydalı iş yapan çocuktan Tanrı da razı olur. Anne-baba hakkı Tanrı hakkıdır. Anne ve babaya gösterilen hürmet Tanrıya olan hürmettir.

Gel ata birle enenigni kıl rızâ
Razı bolğay, şübhesiz senden Huda
Kıl eda ata enening kırk hakın
Hak tagala dergelige bol yakın

Şimdi de Yunus Emre'nin aşağıdaki mısralarını okuyalım.

Bir kez gönül yıktın ise
Bu kıldığın namaz değil
Yetmiş iki millet dahi
Elin yüzün yumaz değil
Bir gönülü yaptın ise
Er eteğin tuttun ise
Bir kez hayır ettin ise
Birine binbir az değil
Uçmak uçmak didiğin kulları yeltestedin
Uçmağın sermâyesi bir gönül itmek gerek

Bu mukayeselerde Yunus Emre ile Dövlätmeniet Azâdi arasında benzerlikler ve ortaklıklar yok gibi görünüyor. Gerçekten de Azadi çocuğun anne ve babasına borçları hakkında konuşmaktadır. Yunus Emre ise bütün insanlık hakkında. Burada işlenen konular ayrıdır. Fakat ikisini bişleştiren nokta, kanaatimizce ortak olan inanç ve dünya görüşüdür. Yunus Emre gönül kırmamakta, gönül yapmaktan söz edip namazı eğitimin; insancılığın hizmetinde görüyor. Dövlätmeniet Azadi da kişileri ayrı bir yoldan eğitmeye çalışıyor. Anne ve babalarına, diğer insanlara karşı olan vazifelerinden söz ediyor. Dikkat edilirse varılan noktanın, dünya görüşünün aynı olduğu görülecektir. Biz Dövlätmeniet Azadi'nin Yunus'u okuyup etkilendiğini ve bu tesir ile şiirler yazdığını söylemek istemiyoruz. İlham aldıkları kaynağın ortak olduğunu hatırlatmak istiyoruz.

Maglumlugulu'nun yetişmesinde d6nemin edebi 7evresi ve edebi gelenek 7ok 6nemli rol oynamıştır. Bilhassa babası D6vletmemet Azadi'nin b6y6k gayret ve tesirlerinin yanında bilhassa Ahmet Yesevi ve Yunus Emre'nin payı olduk7a fazladır. Babası Azadi'nin şair oluşu O'nun b6t6n şark edebiyatını tanıma, Firdevsi'den Ali şir Nev4y4'ye kadar b6t6n klasik şairlerle erken temas etme imk4nını vermiştir. Magtumuluh'nun şairlik d6nyasındaki ilk etkilenişi, babası Azadi'nin eserlerinden olmuştur. Onun ardından yukarıda zikrettiğimiz b6y6k şahısların yaratıcılığı ile tanışıp nizamlarını almaya başlar.

Bildiğimiz gibi, her ulu deryayı besleyen bir baş kaynağı vardır. O kaynak Allah tarafından verilen bir kabiliyettir, bu b6y6k kabiliyetin hayata katkısıdır. Fakat bir hakikat daha vardır. Ulu deryalar yalnız kendi kaynağı ile sınırlı kalmayıp b6y6kl6 k676kl6 başka kaynakları da topladıkları i7in 7oşkuludur, farklıdır ve diğerlerinden daha lezzetlidir. Maglumluh'nun yaratıcılığına gelip katılan, kendileri de bir ka7 kaynaktan beslenip devirlerinin deryaları olan ve sonraki nesillere harika miraslar bırakan Hoca Ahmed Yesevi, Yunus Emre gibi şairlerdir.

Magtumuluh, bu şairlerin eserlerini babası Azad'den veya yalnız başına okuyup 6rnek almış değildir. Onların yaratıcılığını sağlayan kaynağı, bilimi 6đrenmiřtir. Magtumuluh'ın Hive'deki şirgazi medresesinde Hoca Ahmet Yesevi'nin, bu b6y6k pirin dersleri 6đretilmiřtir. Demek ki Hoca Ahmed Yesevi Magtumuluh'nun hem ilim hem de yaratıcılık yolu olmuştur.

Onbirinci asırda yaşayan Hoca Ahmed Yesevi ile onsekizinci asırda yaşayan Magtumuluh'ya kadar ki zamanda yaşamış b6y6k şairler vardır. Bunlardan biri de Yunus Emre'dir. Daha doğrusu Yunus Emre Ahmed Yesevi ile Magtumuluh'nı birleştiren bir k6pr6 olarak karşımıza 7ıkmaktadır. Bu, Ahmed Yesevi'nin Magtumuluh 6zerinde doğrudan doğruya tesiri yok demek değildir. Biraz 6nce de s6ylediğimiz gibi O, Magtumuluh'nın ruh4 halifesidir. Yesevi ile Magtumuluh arasındaki ilişki ayrı bir inceleme konusudur. Bu konuşmamız Yunus Emre hakkında olduğu i7in O'nun Yesevi ve Magtumuluh arasındaki ilişkisi 6zerinde durmamız gerekmektedir.

Bu 67 b6y6k insanı yaratıcılık g6r6şlerinde birleştiren ideal ruh, ustalıklarının birleştiği ilk Temel insanın toprağa olan bağlılığıdır, diyebiliriz. İnsan topraktan yaratılmıştır, toprağa da d6necektir. İslam d6ř6ncesinin tarihi seyrini takip edersek, onda A.Yesevi, Yunus Emre, Magtumuluh gibi b6y6k şairlerin "topraktan gelip toprağa d6nme" hakikatini insanlara 7eşitli şekillerde, inandırıcı bi 6sl6pla anlattıklarını g6r6r6z. Bu b6y6k hizmeti yaparken de devamlı olarak birbirlerini devam ettirmekle islam felsefesine olan katkılarını bilhassa ifade etmek lazımdır. Mukayese edebilmek i7in 6rnekler verelim:

Kimni g6rsem hızmata kılıp guh boldum,
Tofrak sıfat yol 6st6de yolu boldum.
Aşıklarnı k6y6p yangan k6li boldum,
Merhem bolup yer aştığa girdim men-e
Alla diygen bendelerni gulj bolsam
Yol 6st6de tofrak sıfat voli bolsam

Yol üstüde toprak bolsune eziz başing,
Canı dilde hak zikrini eting dostlar.⁴

Ahmet Yesevi

Ben toprak oldum yoluna
Sen aşın gözetirsin
Şu karşıma göğüs geren
Daş bağırlı dağlar mısın?

Yunus Emre

Gördüğümüz gibi Ahmed Yesevi'nin hikmetlerindeki "toprak" Yunus Emre'nin şiirlerinde devam ediyor. "Toprak hakkında herkes birşeyler yazabilir" diye bir sora aklımıza gelebilir, fakat Ahmed Yesevi'den habersiz olarak Yunus Emre gibi yazamazlar. Şairlerin ikisi de, "toprak" sözünü yalnız madde anlamında kullanmamışlardır. Bunun yanında ideal vefalılığın sembolü olarak da kullanmışlardır. Ayrıca, yol üstündeki toprak olmak, şairlerin ikisinde de bir eksikliğin değil, tam aksine insanın aslını hatırlatan mukaddesliğin, alçak gönüllülüğün bir göstergesi olarak görülmektedir. Bu şekil, Maglumgüi'nin yaratıcılığında daha geniş ve daha felsefi manada devam ediyor.

Deli kön gül neyler sen, geldim cahan İçinde.
Ten toprakdır eğlenmez cövhcri-can içinde,
Galding dünya gamında, yüreging gan içinde,
Asat diyp el urdung düybi veyran içinde,
Rüstem guma garılıp galdı egsan içinde
Sen alarning yanında galmaz sen san içinde⁵.

Magtumgüi'nin toprak felsefesi insanı terbiye etmek içindir. Dünya malı için yiyip içmek için yaşadığı devirde herkesin aslının toprak olup bunun unutulmaması gerektiğini söyleyip meşhur bir kişi olarak Rüstem'i örnek veriyor. Dünya malı ve yiyip içmek için başkalarının bedduasını almak, başkalarına zarar vermek, başkalarının hakkını yemek doğru değildir.

Doymaz gözüng dolmağa, bir goşavuç gum bardır.
Ey yaranlar, adamzat, senden gapıl kim bardır,
Gurda, guşa nazar kıl, külli perman içinde⁶.

Magtumgüi'nin ince ve derin didaktikliğinin toprak motifi ile anlatılması birdenbire ortaya çıkmış değildir. Sebebi, toprağın İnsanla kaynaşması, onun merhameti, alçak gönüllülüğü ifade etmesidir. Magtumgüi, toprağı bu özellikleriyle şiirlerinde devamlı olarak kullanıyor. Maglumgüi mektebini devam ettiren ve olgunlaştıran Gurbandurdi Zekili, Seyitnazar Şeydi, Mollaneper, Mcteci, Kati-bi, Memmedveli Kemine, Seydilla Şeydi, Talibi, Misginkıhş gibi büyük Türkmen klasik şairleri "Toprak" motifini kullanmaya devam etmişlerdir.

4 Hoca Ahmed Yesevi, **Hikmetler** (Çapa Tayar, A.Özerov.) Moskova, I.ehica, 1992, s.20, 26, *il*.

5 **Magtumgüi Saylanan Goşgular** (Düz. B.A.Garnycv M.KösejevJ Aşaabtit. Türkmenistan. 1977 s.453

6 a.g.e., s.453.

Büyük Magtulgulı'nın arkasında Devletmemet Azadı'nın doğunun büyük klasiklerinin, özellikle de Hoca Ahmet Yesevi'nin yolları saklıdır.

Şairlerce ortak kullanılan bir iki şey, tesadüf olabilir. Bununla birlikte şu ana kadar zikrettiğimiz ortak noktaların da tesadüf olduğu düşünülmesin. Böyle olmadığını doğrulayan birkaç tespitimizi daha sıralayalım;

Yunus Emre şöyle diyor:

Şol cennetin ırmakları
Akar Allah deyu deyu
Çıkmış islam bülbülleri
Öter Allah deyu deyu

Salınar tuba dalları
Kuran okur hem dilleri
Cennet bağının gülleri
Kokar Allah deyu deyu

Bu satırların yazıldığı dönemden beşyüz yıl atlayarak, bir başka şiiire geçiyoruz.

Men Yakubam ahı-zarınç
Çekem Yusup diye diye
Gözlerimning ganlı yaşın
Dökeni Yusup diye diye.
Pelek ağlar göz yaşıma,
Ne sövda saldıng başıma,
Mecnûn bolup dag başına
Çıkam Yusup diye diye⁷.

Magtulgulı

Bu iki şiiir arasında hiç bir anlam ortaklığı bulunmamaktadır. Yunus Emre, bütün canlıların Allah'a âşık oluşunu şairane bir şekilde anlatmıştır. Magtulgulı ise, Yusuf peygamberin çektiği cefayı, dertleri, ızdırabı Kısasü'l-Enbiya'ya dayandırarak lirik kahramanın ilahi temizliliğini ve vefalılığını canlı bir şekilde anlatıyor. Görüldüğü gibi farklı iki lirik manzumeyi birleştiren başka bir birlik var. Bu anlamın canlı bir şekilde ifade edilmesini sağlayan ustaca bir detaydır. Yunus Emre her kıtayı: "... Allah deyu deyu" şeklinde bitirmektedir. Magtulgulı da dörtlükleri "... Yusuf diye diye" şeklinde tamamlıyor. Bu ikisi arasında şekil bakımından bir ortaklık bulunduğu meydandadır, birbirleriyle prensipdeştir.

Türkmenlerde "Şegirt, halifeden üstde durmasa hüner yiter." diye bir ata-sözü vardır. Magtumlul'mn da "".....Yusuf diye diye." şiirinin; manası, ustalık felsefesi, fikir genişliği ile Türkmen şiirini ileri derecelere ve olgunluğa eriştirdiğine şüphesizdir. Şüphesiz ki Magtumlul da halifesiz Magtumlul olmazdı. Yunus Emre'nin belli bir derecede halifelik yaptığını, Magtumlul dehasının ortaya çıkmasına yardım ettiğini, daha önceki dörtlükleriyle birlikte aşağıdaki dörtlüğü hatırlayacak olursak, hissedebiliriz;

Pikir kıldım yer-ğöge,
Akılsız can içinde
Gördüm can hem Alla diyr
Et, singir gan içinde⁸.

Yunus Emre- Magtumlul edebi ilişkisinin karakteristiğini tastik etmek tilere yine bir kaç mısrayı örnek veriyoruz:

Yalancı dünyaya konup göçenler
Ne söylerler ne bir haber verirler.
Üzerinde türlü otlar bitenler
Ne söylerler ne bir haber verirler (Yunus)
Ey yaranlar ol dünya baran barda gelen yok
Öli diri halından habar-hatır bilen yok

(Magtumlul)

Bunun gibi anlam-mazmun münasebeti taşıyan pek çok örnek verebiliriz; fakat buna gerek olmadığı kanaatindeyiz.

Görüldüğü gibi Magtumlulına gelinceye kadar ki bütün şairlerde Ahmed Yesevî'nin tesiri vardır. Anadolu, Balkanlar, Orta Asya ve Doğu Türkistan saharındaki bütün şairlerde A.Yesevî tesirinin mevcut olduğu, yapılacak araştırmalarla ortaya çıkarılabilecektir. Biz bu kısa çalışmamızda örnek olarak Yesevî'nin Yunus Emre ve Magtumlul üzerindeki tesirlerine örnekler vermeye çalıştık. Başka şairlerle Yesevî ilişkisi üzerinde çalışıldıkça, Yesevî tesirinin her sahada kök-budak salmış bir ağaç halinde olduğu anlaşılacaktır.